УДК 821.163.41.09-31 Нушић Б.

Славица Дејановић
Филозофски факултет, Косовска Митровица – Србија
e-mail: slav_dej@yahoo.com

РЕЛИГИОЗНИ ДИСКУРС У НУШИЋЕВОЈ *ДЕВЕТСТО ПЕТНАЕСТОЈ*

Апстракт: *Циљ аутора у овом прилогу јесте да покаже да је у Деветсто петнаестој Бранислава Нушића, једном од најбољих српских историјских романа, религиозни дискурс у равнотежи са историјским и приповедним, да је у директној вези са књижевно-уметничком вредношћу дела и да га идејно утемељује. Религиозност се манифестује на више начина. Има је у нараторовим исказима, коментарима, реминисценцијама, поређењима, који имају за циљ да покажу библијске размере српског страдања у албанској голготи. Религозног дискурса има у религиозном и верском испољавању ликова, а што је претежни део њихове психолошке дескрипције; њиме је, дакле прожет цео књижевни текст којим се бавимо, а има га и у историјском контексту у коме се одвијају представљени догађаји. Има га у колективном подношењу патњи без роптања, у колективној вери у повратак и васкрс Србије. Религиозни дискурс ћемо анализирати преко форми приповедања, што има оправдања с обзиром на њихову развијеност и заступљеност у књижевном тексту којим се бавимо. Поређење са Библијом има за циљ да покаже да су поједини њени мотиви дубоко у свести и подсвести припадника српског православног народа као архетипски обрасци понашања.*

Кључне речи: *Религиозни дискурс, албанска голгота, библијски мотиви, наратор, наратив, психолошка дескрипција, молитва, Нушић, Ћоровић, Јустин Поповић, Арчибалд Рајс.*

Увод

Тема Нушићевог романа *Деветсто петнаеста* је историјски догађај, повлачење српске војске преко Косова, Црне Горе и Албаније до обала Јадранског мора ратне 1915. године. Први светски рат, за кога се често користи метафора „светска кланица“, према статистичким подацима[1] био је најпогубнији за српски народ јер је поднео највеће жртве, изгубио је 28% становништва. После Србије су Француска (10,5%), Немачка (9,8%), Аустроугарска (9,5%), Русија (1,2%). Србија је укупно имала 1 247 435 жртава у Првом светском рату, од чега су преко 800 000 биле цивилне.

Укупни војни губици Србије у Првом свестком рату су 402 435 жртава, од тога их је, од пет ратних година, највише било од септембра 1915. године до марта 1916. године – 144 098 војника. То је управо период који описује Нушић у *Деветсто петнаестој*.

Бранислава Нушића рат затиче у Скопљу, где се бавио позоришним и новинарским радом. Октобра 1915. године стиже му вест о погибији сина јединца. Са

1 Коришћен је извор Недок, Секулић, 2008: 98-100.

остатком породице креће и Нушић у збег, најпре до Приштине а онда преко Призрена и Пећи кроз албанске и црногорске гудуре. Нушић је, дакле, учесник у догађајима које описује. Информације које пружа су увек из прве руке захваљујући познанствима која је имао као дипломата и државни чиновник, са краљем и готово свим историјским личностима које помиње. Да у историјску веродостојност не треба ни сумњати, говори и податак да се Нушић обратио војводи Мишићу 1918. године за мишљење о веродостојности историјских чињеница у рукопису[2]. Поред младог краља Александра и старог краља Петра Првог Ослободиоца (поглавља *Историјска ноћ*, *Стари краљ*), у роману се описују и друге историјске личности: Радомир Путник, војводе Мишић и Степановић; више личности из књижевног и позоришног миљеа и др.

Историчност никад није Нушићу оспоравана, али се замерало на апотеотичном представљању краљева. Сматрамо да је то допринело смањеној популарности романа у међуратном периоду, мада мислимо да се не ради о апотеози већ о поетској стилизацији ликова краљева. То је Нушићев покушај да краљеве представи и као обичне, емотивне људе, али и са бременом историјске трагике краљева који пред злим удесом морају да напусте краљевство.

Деветсто петнаеста је имала различита жанровска одређења. Због видљивих трагова дневничких записа и новинарских извештаја и коментара, углавном је делу давана одредница „историјско-мемоарска проза“[3]. У социјалистичком периоду после Другог светског рата, претпостављамо, невеликој популарности романа је, пак, допринела велика доза религиозности.

После распада Југославије 90-тих година прошлог века, а услед масовног окретања Срба својој православној вери, затим, због обележавања стогодишњице од албанске голготе – појачало се интересовање за овај догађај и за Нушићево дело *Деветсто петнаеста*. Временска дистанца и од догађаја и од писца, и од његовог дела, омогућује нова и другачија читања наведеног дела, свеукупније сагледавање његових књижевно-уметничких вредности. Тако се може уочити да је приповедање у делу веома развијено и то је углавном допринело жанровском одређењу - „историјски роман“[4]. Разуђеном фабулом, синхроном најчешће и ређе дијахроном перспективом, степенастим и прстенастим мотивима, мноштвом историјских и неисторијских ликова; испољеним даром за представљање колективног јунака и масовних сцена, а, опет, изразитом индивидуализацијом ликова – Нушић је успео да представљеном догађају дâ епске димензије епопеје и дочара библијске размере српског страдања у Првом светском рату.

Без уочавања религиозног дискурса у роману *Деветсто петнаеста* било би немогуће схватити мотивацију и појединих ликова и колективног јунака (читавог народа – због чега је то роман епопеја), који напушта земљу пред непријатељским хордама са дубоким уверењем да ће се вратити и ослободити је. Било би немогуће схватити и основну идеју дела – који је то идеал који даје смисао толиком подношењу патњи и жртвовању?! Шта је то што човеку омогућује да и у условима крајње дехуманизације (коју рат неизоставно доноси) остане човечан?! Директним поређењима, асоцијативном моћи симбола, метафора и алегорија које је унео у своје дело – Нушић је успео да на оригиналан, експресиван и изузетно импресиван начин потврди (на примеру историјске истине о српском страдању), универзалне истине о Егзодусу, Голготи, Апокалипси, али и открије смисао светосавско-видовданске духовне вертикале коју је је српски народ баштинио и уградио у свој национални идентитет. Та духовна вертикала била је главна

2 Опширније о томе: Лешић (1989: 173).
3 Нпр.:Ђоковић, 1964: 301; Деретић, 1983: 419.
4 Дејановић, 2015: 66.

упоришна тачка Србима у време вишевековне пошасти турског окупатора, а и и идеја водиља у тим тешким данима одступања преко Албаније.

Нушић је „изузетно волео Спаситеља и веровао у Њега“ (Ј. Поповић)

Мноштво је биографских чињеница које говоре у прилог тврдњи да је Нушић био дубоко религиозан и да је познавао Библију у танчине. Одрастао је у побожној породици, био крштен, слушао Веронауку, живео литургијски. Касније је своје цинцарско име (Алкибијад Нуша) заменио српским – Бранислав Нушић.

Приликом боравка у затвору 1888. године Нушић је све време интензивно читао Свето писмо и спевао читав циклус песама на библијске теме[5].

Дуго времена је у јавности колала интрига да је Нушића Српска православна црква анатемисала због приказивања трагедије *Наход*[6]. Наиме, спорна је био други чин, где у амбијенту Јањине крчме (уз вино, песму и Циганке) Краљевић Марко напије монаха Теодосија да би му узео писмо које чува краљеву тајну, што представља заплет у драми. Због таквог представљања ових актера из Патријаршије је Нушић добио опширно писмо у коме му се највише спочитава због „блутавих циганских оргија“, због представљања монаха како пијанчи, због додељивања „прљаве улоге“ Марку итд. То је све, али је реакција Патријаршије послужила штампи за различите реперкусије из чега се изродила и интрига о анатеми. Последица свега тога је била пуна позоришна дворана и већа популарност ове трагедије у односу на остале две (*Кнегињу од Трибала* и *Томаиду*).

Доказ о несумњивој побожности и дубокој Нушићевој религиозности долази од нашег великог духовника и интелектуалца Св. Јустина Ћелијског (Поповића), који је смрт свог великог пријатеља пропратио пригодним чланком *Мала вештаница на гробу великог пријатеља*. Поповић истиче[7] да је Нушић био „велики човекољубац“ и „добровољни мученик велике свештене тајне која се зове човек“; да је „изузетно волео Спаситеља и веровао у Њега“, да је веома ценио Светог Саву и закључује:

Нушићева религиозност је типично наша, то јест светосавско косовска. Она је кроз њега говорила пламеним језиком његовог витешког родољубља. Треба се сетити његовог чланка о смислу Видовдана, о царству небеском као главном смеру наше народне душе и о непролазној вредности косовске етике.

За наше разматрање религиозног дискурса у *Деветсто петнаестој* важна је премиса да је аутор дубоко религиозан, да је баштинио светосавско-видовданску етику и да до појединости познаје *Свето писмо*.

Наратор у *Деветсто петнаестој*

Своје приповедање у роману *Деветсто петнаеста* Нушић започиње посветом погинулом сину, Страхињи-Бану:

---

5 Када је 1887. године објавио сатиричну песму *Два раба* (у којој је исмејан двор), добио је две године затвора (касније му је смањена казна на једну годину), тако да је 1888. годину провео у пожаревачком затвору. У књижевном смислу, та година је била плодна за Нушића, написао је још роман *Листићи* и драму *Протекција*.

6 За прославу педесетогодишњице Народног позоришта у Београду Нушић је специјално написао своје најграндиозније драмско дело (1923), оцењено као „највећи драмски спектакл“ због великог броја лица на сцени (100), нове костимографије, извођења коња и паса на сцену. Режија Михаила Исајловића је сматрана „монументалном“. Више о томе: Лешић, 1989: 194-197.

7 Поповић, 1938: 66-69.

Место трошне камене плоче,
сине,
овом књигом туге и болова
бележи ти отац гроб.

(*Деветсто петнаеста,* I, 7)

Такође ће се наратор и у првом поглављу конкретизовати физички, као писац, описујући мајку у Улцињу која седамнаест година чека сина, који се није вратио из рибарења. Нушић свој бол обједињује са мајчинским, поетски уобличава причу о снази бола родитеља за изгубљеним дететом, о немирењу са губитком, о носталгичној тузи за његовим неоствареним животом. Наратор ће приватизовати позицију још само кад описује богослужење у Приштини (када са супругом даје помен сину). Иначе, главни наратор је учесник у догађајима, објективни приповедач, углавном се служи трећим лицем, али повремено даје одушка нараслим емоцијама и то прелази у патос (каква је молитва рабу Јовану и ламентације на крају романа, на пример), али не у патетику и субјективно приповедање, каква су поједина мишљења[8].

Нушић често уводи споредне нараторе (исповест „госпе у црном", прича о Бојку, прича официра о борби за Чачак, исповест „девојчета" из Шапца, сликарева исповест и друге. Има монолошких испољавања, али је развијенији дијалог а чест је и групни говор – што је увек могућност да се саопште различита становишта, тиме и различито идеолошки вреднује, а и илустрација је општег мњења и атмосфере.

Наратив у *Деветсто петнаестој*

Роман *Деветсто петнаеста* Б. Нушића се састоји од посвете, уводне главе, тридесет и три поглавља и малог поговора. Жанровски еклектицизам јесте одлика овог романа. Видљиви су трагови дневничких бележака, новинских извештаја, има уметнутих прича; кратка историја Косова; ту је симболична бајка баба Вилке о смислу трпљења и жртвовања; алегорични сан приповедача о Бојку; молитва рабу Јовану, има изузетних сентенција, каква је о сузи, и др. – што није мана овог романа већ његов квалитет, јер доприноси узбудљивости и занимљивости приповедања.

У *Деветсто петнаестој* се приповеда о историјском догађају, чији се исход зна. Приповедач, дакле, није у обавези да одржава тензију ишчекивања догађаја, па му то омогућује да уводи споредне нараторе, умеће приче, прави дигресије, ламентира итд., а да то све изгледа спонтано и не успорава радњу. То је и стога што главни наратор сукцесивно, низом степенастих мотива излаже основни фабулативни ток (кретање збега од Скопља ка Приштини, затим преко Призрена и Пећи и преко албанских и црногорских планина), а онда само прстенасто надодаје мање наративне целине. Тако је роман само наизглед мозаичне структуре (јер свако поглавље може стајати и засебно), а, у ствари, су то само делићи огромне, монументалне романескне епопеје српског народа у Првом светском рату.

У роману углавном преовлађује реалистички стил, што је примерено одредници „историјски", али и Нушићевом сталном настојању да буде животно уверљив. Има романтичарског патоса, који не долази само од субјективног доживљаја и личног губитка писца, већ - то треба истаћи - проистиче из дочараних страшних последица ратних разарања. Таквих места је више у делу:

8 Лешић, 1989: 173.

- Када „госпа у црном“ долази у капелу у Младеновцу да остави своје одојче поред још деветоро умрле деце. Описом те деце Нушић је буквално представио једну песничку фигуру Ђуре Јакшића, поглавље *Бацајте сами у огањ децу*:

Деветоро леже једно крај другога које обувено, које босо, које склопљених, а које отворених очију, које плаве а које црне косице, које попрсканих хаљиница крвљу, а које покривених лица марамицом. /.../ До девојчета гологлаво сељаче са још влажним опанцима, а испрскано блатом по кошуљици и стручком сувог босиљка заденутим у недра. Па опет један малишан, стиснутих вилица и бледих усана испуцаних од ватре. Под пазухом му јабука коју му је мајка од милоште дала ваљда при растанку. Јабука нагрижена мало и на њој се познаје траг ситнијих дечијих зубића. /.../ (*Деветсто петнаеста,* II, 130-131)

- *Прича о Бојку маломе* је такође једна од кулминативних тачака романа. У погледу нарације делује најскладније, сама за себе је приповетка. Испричаведана је у духу наше сеоске патријархалне приповетке, нарочито кад се наводи Бојково казивање о својој породици. Бојко добије одобрење да обиђе породицу, пошто су се налазили близу његовог села. Издалека га посматрају саборци и коментаришу кад он сам изађе из куће: „Пази, нико га од његових не испраћа“; „Шта му би?“ итд. После Бојковог насумичног пуцања по друговима и после описа преображаја Бојковог лица и коначним уласком једног од сабораца у кућу, читалац се доводи до места страшне трагедије и онда следи детаљан опис свих убијених:

Стара мајка потрчала ваљда да склони унуче, ударена кундаком и лобања јој располућена те лежи крај огњишта. Одмах до ње, држећи се и сад још за бабину сукњу, девојчица преклана преко грла. То је она, што Бојко причаше да је кућаница, да је мудра. Њене мудре очице остале су отворене, а силна крв, која се просула из грла, прелила јој одело црвенилом те изгледа као откинута и увела булка. Мало даље, у једном углу, лежи млада жена грлећи чврсто рукама Ранка, онога што воли школу. Мајка сва избодена бајонетима, а дете разбијене главе. На сред куће, као преклана тичица, лежи у крви својој Бата, онај Бата што се увек смеје, што је увек весео, што је срећа очева и мајчина./.../ (*Деветсто петнаеста,* I, 368)

- Патоса има и када наратор прави поређење са хришћанским празником Младенаца, који се међу хришћанима прославља као сећање на 40 мученички страдалих младића у четвртом веку. Хиљаду пута више - 40 000 српских младића је кренуло за војском. То је била одлука Српске владе, јер би младићи наредне године доспели за регрутацију, па се тиме желело да избегне њихово заробљавање. За месец дана 36 000 (тридесет и шест хиљада) ће настрадати, - „читаву једну генерацију“ ће Србија „бацити зверовима за храну“ – даје наратор одушка нараслим емоцијама због ове страшне и погубне истине.

- Значајан део религијског дискурса представља молитва рабу Јовану, усред албанских планина, у вејавици, над покојником који је само мало скрајнут са пута:

„Оче наш, који си на небу, разгрни мутне облаке, којима си га застро, да до престола твојега допре молитва моја за покој душе роба твога Јована, који часно живот свој положи за слободу и величину Отаџбине своје и за велику, вечиту и неумитну правду, којој си Ти бранилац и заштитник, Оче наш који си на небу!

„Оче наш који си на небу, нека се слави име твоје и нека оно значи милост онима, који су одужили дуг свој Отаџбини крвљу својом, и нека значи покој душама њиховим и души роба твога Јована. Као што ће из крви њихове, којом су богато натопили наша поља и наше горе, нићи слобода једнога народа; тако нека из душа њихових праведних, сабраних око престола Твојега, никне молитва за спас дома, домовине и народа, ради којега они животе положише. И кроз ту молитву нека се слави име Твоје, Оче наш, који си на небу. /.../ (*Деветсто петнаеста,* II, 153-154)

Нушићу је овај жанр сигурно био познат и из књижевности, а како је био верник, и из богослужења. Апострофирање Бога, истицање за кога и за шта се моли и, на крају, захваљивање и слављење Бога – уобичајени су делови молитве. Овде је изостала класична захвала, али се у завршном делу молитва већ третира као услишена и молитвеник се обавезује сећањем. Молитва је једноставна, језик је књижеван, без фигура, али она делује узвишено и врши функцију патоса. Шта је то што је чини монументалном? Прихватање смрти без роптања, изостанак сумње у божанску промисао, не губљење наде у победу и јака вера у смисао жртвовања на олтару Отаџбине (Нушић овде увек пише велико почетно слово) – чине ову молитву монументалном. А њен патос се остварује у контексту: у суровим албанским планинама, на беспућу, у неизвесности, сваки час саплићући се о смрзнуте и завејане, после мноштва појединачних и масовних трагедија – изриче се ова смирена и скрушена молитва за раба Јована, који тако прераста у симбол свих настрадалих.

Као и у другим делима, и у *Деветсто петнаестој* се могу наћи изузетне сентенције, значајно својство Нушићевог стила. Уз молитву иде сентенција о сузи:

„Суза је молитва најближа Богу,
сузи је небо отворено;
небо је скуп суза човечанских!“
(*Деветсто петнаеста,* II, 226)

Да су често емфатични тон и патос мерило страхоте и илустрација стварних догађаја и појава о којима Нушић приповеда, а да нису књишка конструкција која је срачуната на одређене уметничке ефекте, потврђује историчар Владимир Ћоровић[9]:

Падало се од умора, од глади, од мраза, од арнаутске заседе. Спасавао се само го живот. Али и вера и нада. У нашој прошлости нема жалосније сцене од те, али у суштини ни величанственије. **Напуштати отаџбину, прегажену од непријатеља, под оваквим условима, а ипак дубоко веровати у њезину и победу и васкрс, то доиста, нису обични примери у историји,** нити су такви нараштаји били од мекушног ткива! /Подвукла С. Д./

Та чудесна вера у повратак и васкрс Србије, која је често очаравала и зачуђивала савременике, међу њима и Арчибалда Рајса[10], има своје утемељење, сматрамо, у *Библији*, у причи о егзодусу.

Егзодус

Атмосферу егзодуса из *Библије* – осећање крајње физичке угрожености и жеља да се из таквог стања изађе – дочарани су описом узавреле ратне атмосфере у Скопљу септембра 1915. године. Могуће је поређење и са Домановићевом сатиричном причом *Вођа*. Само, за разлику од *Библије* и *Вође,* у *Деветсто петнаестој* не постоји проблем избора вође (способног/неспособног) - краљеви и војно руководство предводе покрет и народ их беспоговорно слуша.

9 В. Ћоровић, 2009: 306.

10 А.Рајс (1875-1929), швајцарски криминолог и публициста, доктор права и хемије и професор Универзитета у Лозани, позван од српске владе да као неутрални посматрач спроведе анкету о немачким, мађарским и бугарским зверствима у Србији током Првог светског рата. Заволео је Србе и остао у Србији до краја живота. Саставио је политички тестамент 1928,*Чујте Срби*, као својеврсну опомену и поуку Србима, са жељом да се обелодани после његове смрти. Био је Нушићев савременик, али нема података да су се лично познавали.

Егзодус је у *Деветсто петнаестој* представљен као антитеза библијском егзодусу. За Нушићев народ Обећана земља је Србија, коју Срби треба да напусте да би избегли физичко уништење. „Обећана земља“ из *Светог* писма је временом добила симболично значење – то је место које је идеално за живот једног народа. За Србе је то Србија, стога је једноставно разумљива готово фаталистичка вера у повратак и ослобођење. То би могао бити доказ да је архетип Обећане земље дубоко у подсвести српског народа.

У Нушића је изванредно осећање за историјско, за историјску детерминисаност и непоновљивост тренутка. Али, у *Деветсто петнаестој* као да постоји и свест да често тривијалне ситнице одлучују и о појединачној и о општој судбини. Нпр., кад једна мајка, због покривке за децу, пређе из митровачког у солунски воз и тако спаси себе и потомство; или, кад француски генерал Баја, због заглављене браве на купеу, не крене на време, па му стигне наређење да обустави покрет који би засигурно спречио албанску голготу. Међутим, често потенцирање да све бива по Божјој вољи изазива опализацију.

У *Библији* Мојсије предводи подухват прихватајући судбину свесне жртве, али ће свој народ спасити и довести га до Обећане земље. У *Деветсто петнаестој* и вође и народ постају свесне жртве. Та чињеница је саопштена шкртим историјским фактом, последњим актом војводе Р. Путника, са седнице у Призрену:

„Услед задоцнеле помоћи наших савезника, наши покушаји за пробијање качаничкога фронта, да би се дочепали главне комуникације ка Солуну, нису успели. С тога смо принуђени да од својих намера одустанемо и да се бацимо на милост и немилост у албанске кршеве.“ (*Деветсто петнаеста,* II, 185)

Чудном коинциденцијом, пред сам полазак у Ругово, да је истог датума, новембра 1914, војвода Мишић је био занет планирањем борбе против Пођорекових трупа (за које се мислило да су незаустављиве, а после чега су уследиле славне победе на Колубари и Руднику) – приповедач сугерише да и у овом тренутку постоји могућност преокрета[11]. Међутим, после Балканских ратова и славне, али тешке 1914. године, стиже разочаравајући извештај - „војска преморена, малаксала и растројена, али би се офанзивом подигао у њој дух; муниције нема, хране нема“ – а наратор емфатичним тоном најављује наставак крвавог егзодуса:

Свршено је, свршено је све!..

Савезници су опрали руке, непријатељ је заурлао: „Распни га!“ Крст је већ садељан, а Голгота је пред нама. Крећемо и пењемо се на њу! (*Деветсто петнаеста,* II, 349)

Голгота

Библијски мотив Голготе симболизује последње и најстрашније Христово страдање. Метафора „албанска голгота“ је заснована на поредбеној могућности једнако тешког страдања српског народа приликом одступања преко Албаније. Наведено је већ неколико примера, али бисмо се задржали на *Причи о Бојку маломе*.

Крај ватре у Штимљу најпре ће неко испричати бизарну причу о расутом ордењу на липљанској железничкој станици. У напуштене вагоне провалио народ, односе што је војска оставила. Из сандука се просули ордени, Карађорђеве звезде, које би требало да красе јуначке груди бораца, а оно „арнаутске жене збирају у корпе и

11 Да ли је одлука врховне команде и власти (да се повлачењем преко Косова и Албаније стигне до помоћи савезника на Јадрану) била самоубилачка или далекосежна – и данас покреће дискусију – („Вечерње новости“, полемика између Д.Ћосића и П.Опачића, новембар-децембар 2008. г.).

кецеље да снабдеју своју децу играчкама“. Овај бизаран детаљ ће добити своје пуно значење тек на крају поглавља. Након приче о Бојку главни наратор ће заспати и уснити сан који има алегорично и симболично значење, гротескно представља Бојкову трагедију, изазива опализацију, носи поруку и значајан је део религијског дискурса.

На липљанској станици ђенерал Гојковић дели златне крстове и у малом сценичном делу води се апсурдан дијалог:

- Колико су ти деце Аустријанци поклали?

- Троје, господине ђенерале! – одговара Бојко.

- Е, ево ти три крста, а ево још, узми још - /.../ (*Деветсто петнаеста,* I, 369)

Овом гротеском и оном са почетка поглавља, кад народ граби ордење мислећи да је златно – остварује се преливање значења. Роман је иначе апотеоза страдању народа да би сачувао слободу, али овде се доводи у питање смисао жртвовања. Има смисла жртвовати се ради потомака, али шта ако су ти потомци жртве?! Каква сатисфакција могу бити одличја и признања? Зато у сну „ти крстови као да нису златни а нису ни мали те се не могу на грудима понети, већ велики и тешки“; „и свако од нас прима по један и свако свој крст носи“. Јасном асоцијацијом на библијски мотив - крст као симбол страдања - шаље се утешна, хумана порука страдалом – да није сам у својој несрећи.

Поред молитве рабу Јовану на још неким местима се истиче прихватање искушења као Божје воље:

Крај ватара је владала мртва тишина, клонуло и са самодрицањем свако се предао судбини без роптања. Што смо дуже газили у невољу, то самоодрицање било је све општија појава и јасно се опажало на људима како се предају без заваравања и како се све више мире са најгором могућношћу исто тако лако као и са најсрећнијим излазом из ове невоље. (*Деветсто петнаеста,* II, 71)

У дивљењу које је изразила Галипољка представљена је суштина нашег православља – подношење невоља без роптања, без очајања и са вером и надом у спасење:

- Нису ми тешке /невоље/ јер их патим са једним народом, који их тако стрпљиво, са еванђелским самоодрицањем, подноси. Гледајте како изгледају ови јадници, што пролазе крај нас, и ја још нисам чула ни речи протеста, ни гласа гунђања, као да је свако од њих свестан да само патњама могу откупити своју слободу. (*Деветсто петнаеста,* II, 224)

Светосавско-косовска етика подразумева веру да „васкрс не бива без смрти“, да се избављење плаћа страдањем, да стога не треба клонути већ тиме јачати своје поуздање. Таква порука је дата експлицитe у живом дијалогу младих официра после закопавања круне:

- Ко ће доживети да је ископа? /.../ Ми или они што иду за нама?

- /.../ Ми, ми је морамо ископати!

- Верујеш ли, одиста?

- То је једино што нам је остало, гола вера.

- У шта? /.../

- У оно што ће доћи, у оно што мора доћи. Не може једна овако велика борба остати без праведних резултата! /.../

- Да постоји још српска војска и ја бих имао ту веру.

- Постоји народ!

- Само кад би се та вера сачувала код народа.

- Кад се могла сачувати кроз пет најмучнијих векова, од Косова до данас, зашто би данас посрнула. (*Деветсто петнаеста,* II, 205)

Значај Косова за српско национално биће, приповедач ће истаћи описујући пролазак поред Грачанице, дајући кратку историју средњевековне Србије и поредећи Косово са Светом земљом:

Као што је оно у Светој Земљи свака стопа, сваки извор, свако смоково дрво, један део историје божјега сина и успомена на његова дела и страдања, тако овде, на Косову, свака стопа земље, сваки камен и свака водица, део је историје Српскога Народа. Цело то драго парче земље је један храм, пантеон, где леже погребена велика и светла дела прошлости, као и муке и страдања једнога народа. /... (*Деветсто петнаеста,* I, 302-303)

У роману нема роптања али има саркастичне поруге и прекора Европи која се с почетка оглушила о српске вапаје. Први светски рат је најава XX века, века „атомске културе и прашумске етике“[12]. Јетком иронијом и горким сарказмом а и хуморном супериорношћу осудиће се равнодушност и спорост европских савезника.

Пролазак поред Пећке Патријаршије изазива асоцијацију на себу под Чарнијевићем, али и подсећа на парадокс, који је такође својеврстан прекор Европи:

- Да! Само пре три стотине година српски је народ одавде, од Патријаршије, кренуо у бекство испред арнутских насиља, тражећи заштите у хришћанске Аустрије, а сад, после три стотине година, одавде од Патријаршије, креће опет у бекство испред аустријских насиља, тражећи заштите у Арнаута. (*Деветсто петнаеста,* II, 341)

Ламентацију на крају романа - чекајући да Европа „добаци мрве хлеба“, и спасавајући се на њеним бродовима „хранићемо широка мора нашим телесима; размилећемо се као бескућници по широкоме свету и сејати гробове по туђини“ - Нушић завршава изузетним поетским патосом:

Силни пером опеваће наше јаде, силни срцем заплакаће над нашом невољом, а силни душом пружиће нам топле речи утехе – али нас то неће утешити, неће утешити. (*Деветсто петнаеста,* II, 350)

Наведени прекори упућени Европи, имају, опет, сличности са Христовим осећањем напуштености и остављености од свих. И као што је Исус Христ подносио страдања са пуном свешћу да указује људима на пут спасења, тако и српски народ страда са свешћу да подноси жртве ради виших циљева, који би требало да буду опште добро. Који су то идеални циљеви за које је вредно жртвовати и сопствени живот? Нушић недвосмислено показује да је то жртва на олтару Слободе и Отаџбине, свесна жртва ради будућих поколења. Сасвим у складу са Христовом поуком:

Од ове љубави нико нема веће, да ко живот свој положи за пријатеље своје. (Јован, 15; 13)

Постоји још једна појединост која јасно асоцира на Христово страдање на Голготи - кад Спаситељ завапи за Оцем. Тако ће се и из збега, на звук дечанских звона, зачути вапај: „Где си, Боже, сећаш ли се и ти нас?“

Апокалипса

Библијски мотив апокалипсе Нушић ће искористити да на завршетку романа најави дотад невиђено страдање човечанства. Ламентирајући о гашењу „ватре на огњиштима и кандилима по црквама *нашим*“ /подвукла С.Д./, Нушић ће дати ширу димензију и представити опште страдање, што и јесте донео Први светски рат:

Пресушиће дојке у матера те ће пусте колевке њихати, а клетвом заменити песму материнску. Вешала ће закон заменити; насиље ће правду казивати; порок ће се

12 Ј. Поповић, 2004: 46.

врлином звати, а срам ће високо узнети главу и ходити стазама, којима је негда чедност ходила. Доћи ће последње време, те они који умиру благосиљаће милост Божју, а они који остају живи завидиће мртвима. (*Деветсто петнаеста,* II, 351)

Сем ове апокалиптичне визије дате експлицитe, има много призора који изгледају као најава последњих времена, јер представљају растакање човека као хуманог бића, што је по Нушићу деградација човека. Тако ће један заробљеник красти зоб коњу из зобнице, а, гледајући како се други заробљеник и пас отимају око кости, један бегунац ће прокоментарисати: „Их, баш ме понекад срамота што сам човек“. Антиратном идејом је прожета цела *Деветсто петнаеста* као и роман *Приповетке једног каплара* Бранислава Нушића. Идеја у *Приповеткама једног каплара* има шири антрополошки значај, осуђује се уопште рат као антихумана појава. У *Деветсто петнаестој* се експлицитe показује да је рат нехумана појава, која деградира све цивилизацијске тековине, али се истиче и нужност одбране неких од највећих цивилизацијских вредности – слободе и домовине.

По Нушићу рат може да дехуманизује, анимализује, чак, човека, али не обавезно. То се дожиљава као пад, деградација човека, и као нуди се сугестија да човек треба да остане човек и у тако нехуманим условима. Нушић такође показује развијеном психолошком дескрипцијом и шта је то што представља снажно психолошко упориште човеку да опстане и у најсуровијим условима. То је вера, српска православна вера и светосавско-косовски морални кодекс. Тако борбени поклич српских ратника у Првом светском рату – „Са вером у Бога за Краља и Отаџбину - добија дубље суштинско значење.

Психолошка дескрипција

Највећи део приповедачког дискурса *Деветстопетнаесте* чини психолошка дескрипција: било као дочаравање опште ратне психозе и атмосфере, било као представљање стања свести колективног јунака, било као главни део описа појединих ликова. А највећи део психолошке дескрипције припада религиозном дискурсу.

Ратна психоза и атмосфера маестрално су дочаране масовном сценом збега на скопској железничкој станици, описом топличких бегунаца, пијаце у Приштини, колоне код Штимља, збега у Призрену и др. Дочарана је атмосфера опште угрожености, страха, напора да се сачува макар и го живот, свој и својих потомака. Општим покретом, кретањем у збег, изражено је нестрпљење и жеља да се из такве ситуације изађе. Епске размере ових призора заиста асоцирају на библијски егзодус.

Психолошка дескрипција многих ликова у *Деветсто петнаестој* представља њихово религозно и верско испољавање, свестрано и непрестано: било када одрастањем религију прихватају као традиционалну културну вредност; било када се придржавају основних хришћанских начела (трпљењем, вером и надом), било да се директно обраћају Богу.

Прича Србина из Даља (*Историја једног заробљеника*), као и његов лик, су апотеоза српској православној породици и српском православљу: „Да видите у нашој кући зидове, рекли би српска кућа. Ту слика Краља Петра увијена у тробојку, па ту Косовска Вечера, па Благовештенски сабор, Св. Сава, па ‚Уз'о деда свог унука', па онда глигор Комита и већ све редом“. У опису овог лика и његове породице, сматрамо, има интенције да се представи, уопште, културни миље одрастања српске младежи, као и да се истакне свест о косовској духовној вертикали:: „Једанпут, о Видовдану, водио ме бабо у Фрушку, у Раваницу. ‚Ајде, вели, да целиваш Цара Лазара!' Ej, Боже, моје среће!“.

Српски православци, у односу на друге хришћане, имају нешто специфично. Поред Св. Саве, Цара Лазара, крсне славе, посебан је и однос према Богу. Срби се не обраћају Богу као метафизичком бићу које управља светом са неке недокучиве дистанце, молитвом и захвалом, како обично хришћани то чине. Срби се обраћају живом Богу, као pater familiasu, као неком ко је непрестано присутан и са ким се живи. Отуда у њиховим обраћањима, поред молитве, има и вапаја и прекора, па и понека псовка.

Тако се у роману Богу моли (молитва за „брата Јована"), истакли смо њен лиризам и естетичку функцију.

Са Богом се испраћа син у војску – „Нека те Бог и твоје срце научи" (Србин из Даља).

Богом се теши: „Тај терет мораш понети, не бива друкче. Тако је ваљда Божја наредба, па мора да се сноси" – Госпи у капели кад оставља дете.

Због свести да се страда само зато што се жели слобода на својој земљи, страдање се доживљава као неправда и отуд прекор Богу: „И Бог се придружи непријатељима" (Госпина прича); „Где си, Боже, сећаш ли се и ти нас?" (на звук дечанских звона). Кад су се кола заглавила код Штимља и цела колона застала - „псују све што им је најсветије, и Бога", а кад сазнају за Бојкову трагедију – „пуцао би и на Бога". Само у изузетно тешким ситуацијама се, у афекту, упућује прекор Богу и илустрација је, не губљења вере, већ степена страдања. Иначе се прихвата стање такво какво је, без роптања, као Божја воља.

Арчибалд Рајс, велики пријатељ Срба, схватао је суштину нашег православља: „Претворили сте своју религију у народну цркву, боље рећи у народну традицију"; „Бога какав је у Библији" претворили у „свемоћног главара свог народа" и даје опис[13]:

Ваш „бог" носи оклоп и браду Краљевића Марка, шајкачу вашег ратника са Цера и Јадра, Кајмакчалана и Доброг поља.

Можда Рајс, као баштиник западноевропске културе, није до краја разумео начин на који религија функционише у Срба, али је појмио да је то нешто драгоцено за њих и пророчки саветовао да је чувају „јер ће ваш народ, оног дана кад је напустите, бити изгубљен"[14].

Мноштво је ликова представљених у роману, историјских и неисторијских. Док су војводе део историјског контекста, краљеви су поетски обрађени са циљем да се представе и као обични људи, односно, да се потенцира да деле општу судбину са народом. Вести о смрти књижевника Милутина Ускоковића и Велимира Рајића, као и опис самртног ропца првака београдског позоришта, Миодрага Бековића, пропраћени су кратким а ефектним психолошким портретима и у функцији су антиратне поруке.

У *Деветсто петнаестој* је представљено мноштво неисторијских ликова, али они не представљају аморфну, безличну масу, већ су јасно издиференцирани. Најразвијенији неисторијски лик је „госпа у црном". Њена животна прича (губитак мужа и тројице синова) је искоришћена да се потенцира задојеност родољубљем, оданост домовини, свест о нужности подношења и сопственог живота на олтар отаџбине, што је садржано у причи о одгајању деце. У планинском беспућу, кад је види наднесену над провалијом, наратор јој у драматичном дијалогу саопштава да је она „бол свију нас смештен у једну душу", и истиче једну од основних идеја свог дела, ревитализацију, претакање негативног у позитивно искуство:

13 A. Pajc, 2007: 12.
14 A. Pajc, 2007: 13.

Ви морате живети, јер бол који је у вама мора живети, он не сме умрети, он не сме ишчезнути. Из тога бола мора нићи наше поуздање, наша снага, наша крепост! Бол једнога народа је огањ, у коме се његова снага прекаљује. /.../ Краљеви немају ту моћ, војсковође то нису кадре, али ви сте осећај, ви сте мисао; а осећај и мисао су кадри и мртве из гробова да врате у живот. (II, 290-291)

Иако се приповеда о једном од најтрагичнијих периода у историји Срба када су изгубили готово трећину становништва, иако се роман завршава огорчењем, резигнацијом и апокалиптичном визијом - на више места се снажним контрапунктима сугерише обнова живота. Поред дијалога са Госпом, у исту сврху је послужио опис неодвршене композиције, остављене у Прагу, који долази од осакаћеног сликара:

Обнова, буђење, пролеће. Небо пуно зрака под којим бљешти још неотопљен снег на врховима планина. Кроз зрак пролеће птица носећи у кљуну сламчицу да свије ново гнездо. Вода набујала, земља отворила плућа и испарава, бубица протеже крила, /.../ кора пуца на дрвету; наилази сок и обнавља живот. У младе жене шире се зенице страшћу; дојке јој брекћу од млека, мишић јој на руци нарастао, грудни јој се кош узнео; наилази сок и обнавља живот... (*Деветсто петнаеста,* I, 322)

Мистиком и симболиком је прожет опис израњања сене краља Вукашина из рушевина Душановог града у Призрену и нестајање у зидинама Богословије, у чије ће темеље краљ сакрити круну (*Историјска ноћ)*. Религиозни ореол долази од реплике официра чврсто убеђеног у победу и спас Србије.

Исто мајсторство, као у прављењу индивидуалних портрета, Нушић показује и у прављењу групних портрета. Репрезентативни је пример групни портрет заробљеника:

Заробљеници иду за нама као ајкуле за морским бродом. Изморени, издрпани, подбули, почађали и изблесавели од глади. /.../ Нико их не гони, нико не спроводи, нико им не би бранио да остану и сачекају своју војску, па ипак они иду за нама. Шта је то што их везује за нашу судбину? /.../ Да их није гонило да нам се придруже уверење да победиоци носе собом глад или можда одвратност према крволочноме послу који већ годину и по дана без одмора врше? (*Деветсто петнаеста,* II, 247-248)

Навели смо претходно и групни портрет српског збега који трпи све невоље без роптања, и исказ Галипољке која истиче „еванђелско самоодрицање“ српских избеглица. Ово су можда најлепше странице које говоре о харизми оних који се боре за племениту ствар.

Има много ликова у *Деветсто петнаестој*, било историјских или неисторијских, али их Нушић на неки волшебан начин збира у колективног јунака. Свестан његове хетерогености, наводи да у условима дуготрајне и тешке пресије људи различито реагују. Нуде се два аспекта. Први је хуман и преовлађује у почетку, док су патње још како-тако сношљиве:

Невоља људе изједначава и здружује их; у невољи отпадају обзири, заборавља се на положаје, у невољи се човек обраћа човеку. (*Деветсто петнаеста,* I, 151)

Наведен је низ примера (кад се учитељ зближи са робијашем иза кога је троструко убиство и др.).

Са другог аспекта представљен је човек кад подивља и преовлада анимално у њему, што по Нушићу деградира човека.

Да ли Нушић у свом роману *Деветсто петнаеста* показује на који начин може човек да сачува интегритет своје личности и у условима најсуровије изложености? Сматрамо – да, ако се увек имају у виду идеали којима се тежи, какви су слобода, отаџбина и родољубље, и ако је главно психолошко упориште у православној вери, оној која садржи светосавско-косовску етику.

Може се поставити и реторско питање: да ли је велика доза религиозности у *Деветсто петнаестој* Нушићев субјективни доживљај или историјска слика стања свести нашег народа у том периоду? Нама делује психолошки уверљиво, јер је страдање имало огромне размере, а у таквим ситуацијама људи обично траже упориште у вери (у народу је одомаћена изрека „без невоље нема богомоље“). Потврда да је то историјска чињеница долази из поузданог извора, од Св. Јустина Ћелијског[15], који је и сам прошао албанску голготу и био на Крфу:

После наше народне трагедије и повлачења кроз Албанију страдање је нарочито потенцирало религиозност до дефинитивне православне побожности, која се покаткад пројављивала у неким екстатичким верским и молитвеним расположењима, која су на Солунском фронту обузимала читаве јединице наше војске. Такве појаве су доводиле у недоумицу команданте, а неки су се и обраћали за мишљење и савет београдском митрополиту на Крфу. Тако је било за време рата.

Сматрамо да и Нушић психолошком дескрипцијом показује да је религиозност битна детерминанта читавог подухвата и његових актера (српске војске и народа) у историјском догађају, одступању преко Албаније деветсто петнаесте.

Закључак

Историјски поуздан, приповедачки занимљив и узбудљив, психолошки оплемењен религиозношћу, роман *Деветсто петнаеста* Бранислава Нушића нуди дубоку и вишеструку хуману и антиратну поруку, истиче неопходност одбране слободе и отаџбине и афирмише православље и светосавско-видовданску етику. Није нам познато да је још у неком књижевно-уметничком делу тако прецизно, сажето и поетски откривена суштина српског националног бића.

Нема много наших предходника на које би могли да се ослонимо у афирмацији *Деветсто петнаесте*, као историјског романа. Издвајамо суштински тачан и поетски веома лепо уобличен књижевни суд Св. Јустина Ћелијског[16]:

Најдирљивију химну нашем светосавско-косовском родољубљу он је испевао у своме делу *Хиљаду деветсто петнаеста.* Ова епопеја умногоме подсећа на Толстојев *Рат и мир*. Многе странице у њој толстојевског су замаха и духа. /.../

То снажно осећање наше историје, то многострано уживљавање Нушићево у душу нашег народа, дало му је моћи да у својој књижевној делатности захвати из свих области нашег историјског живота и прикаже нам нас саме какви смо били у прошлости, какви смо у садашњости и какви можемо бити у нашој будућности.

Наше тумачење *Деветсто петнаесте* у овом раду је проистекло из намере да покажемо место и значај религиозног дискурса у структури романа, у истицању теме, идеје, и у конструисању ликова.

Кад је реч о психолошкој уверљивости ликова, о истицању теме и идејних порука највише уметничких ефеката долази од развијеног религиозног дискурса. Вербалним апострофирањем или асоцијацијом уз помоћ симбола и метафора, Нушић активира библијске мотиве и показује да су они уграђени, било свесно или несвесно, као архетипски обрасци понашања припадника српског народа. Срби тачно знају шта подразумева улога вође (Месије), стога без поговора иду за краљевима и војним руководством. Готово су фанатично убеђени да ће се вратити у ратом опустошену Србију и васкрснути је – што је јасни показатељ да се разуме архетип Обећане земље.

15 Поповић, 2004:20.

16 Поповић, 2004: 77.

По степену трпљења и подношења искушења без роптања, Срби показују да су дубоко укорењени у православљу и да су следбеници Христа Спаситеља. Нушић никад не заборавља да подсети на значај Косова и Видовдана у духовној вертикали, која полази од Св. Саве па досеже до прометејског подвига српске војске у Првом светском рату. Апокалиптична предвиђања и резигнација нису илустрација клонулости и предаје, већ дубоке забринутости и запитаности над судбином човечанства ако се угрожавају слобода и право на домовину.

Тачност, реалистичност представљених догађаја долази од поузданости историјског извора, самог Нушића, који се у роману понаша као објективни наратор, препуштајући често приповедачку позицију споредним нараторима, уводећи дијалог и групни говор. Животна уверљивост представљених догађаја и ликова долазе и од приповедачког умећа Б. Нушића, оствареног употребом разноврсних приповедних форми и различитих приповедачких поступака, од којих је најзначајнија психолошка дескрипција којом се указује на религиозност као најбитнију одредницу представљених догађаја и ликова.

Занимљивост романа *Деветсто петнаеста* долази и од стилске разноврсности. Нушић углавном реалистички представља ситуације, догађаје, даје физичке портрете и др., али су емоције исказане врло често са романтичарским патосом. Сматрамо да нема патетике, јер су емоције проистекле из дубоког доживљаја и нису плод књишке конструкције. У представљању ликова Нушић показује минуциозност достојну врсног класицисте, а модеран је због уношења метафизичког слоја и због развијене психолошке дескрипције. Наравно, Нушић је увек модеран књижевник по испољеној елоквенцији и пребогатој инвенцији. А, опет, цео роман подсећа на старинску причу, сличну оној коју прича баба Вилка о страдању и трпљењу, и као да оставља читаоца са оном истом запитаношћу баба Вилкиних слушалаца:

Боже мој, мислили смо тада, зар је могло бити једно доба, кад су људи тако и толико патили? Боже, мислили смо тада, како су биле тешке патње наших старих и како је скупо плаћено ово мало слободице наше?

Хвала Богу, те су та времена прошла, мислили смо тада! (*Деветсто петнаеста,* I, 261)

У овом Нушићевом роману, поред наведених (религијског, историјског и приповедног), постоје психолошки, филозофски, географски и антрополошки дискурс, који пружају могућност нових аспекатских разматрања и могу бити предмет даљих истраживања.

Извори

Нушић Б. (1931-1936). *Деветсто петнаеста*, I и II (9. и 10. књ.). У: Нушић Б. (уредник), Сабрана дела. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.

Библија или Свето писмо старога и новога завјета. (2001). Београд: Библијско друштво.

Свето писмо, Нови завјет. (2002). Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.

Литература

Деретић, Ј. (1983). *Историја српске књижевности.* Београд: Нолит.

Дејановић, С. (2015). *Бранислав Нушић, српски писац.* Косовска Митровица: Филозофски факултет

Ђоковић, М. (1964). *Бранислав Нушић.* Београд: Нолит.

Лешић, Ј. (1989). *Бранислав Нушић, Живот и дјело*. Нови Сад: Матица српска.

Недок, А. и Секулић, М. (2008). „Епилог Првог светског рата у бројкама“. У: А. Недок и Б. Поповић (уредници), *Војносанитетски преглед, Српски војни санитет 1917-1918*, (стр. 98-100). Београд: Војномедицинска академија.

Поповић, Ј. (2004). *О духу времена,* (стр. 45-48). *Савремени религиозни покрет у нашем народу*, (стр. 19-25). Београд: Двери српске.

Поповић Ј. (1938). *Мала воштаница на гробу великог пријатеља*, III/1-2, (стр. 66-69). Београд: Православље; (2004). *Мала воштаница на гробу великог пријатеља*, (стр. 76-77). Београд: Двери српске.

Pajc, A. (2007). *Чујте Срби*. Земун: Feniks Libris.

Ћоровић, В. (2009). *Историја српског народа,* књ. IV. Цетиње: Светигора.

Slavica Dejanovic

RELIGIOUS DISCOURSE IN NUSIC`S *NINE HUNDRED FIFTEENTH (915TH)*

Historical reliable, interesting and exciting narrative, psychologicaly refined trough religiosity, novel *Nine hundred fifteenth* of Branislav Nusic offers a deep and multifaceted humanitarian and anti-war message, emphasizes the necessity of the defense of homeland and promotes Orthodoxy and ethics of Svetosavlje[17] and Vidovdan[18] (St.Vitus day). We do not know if any other literary-art work so precisely, concisely and poetic discovered the essence of Serbian national being.

17 Serbian Orthodox Christianity style and experience based on the life and work of Saint Sava.
18 Epic *Battle of Kosovo* in 1389.